

Ortaokul Öğrencilerinin Saygılı ve Etik Zihin (SEZ) Özellikleri*

Özlenen ÖZDİYAR**, Nuray SENEMOĞLU***

Makale Bilgisi	ÖZET
Geliş Tarihi: 10.05.2020	Bireylerin duyarlı, hoşgörülü, iş birliğine açık, sorumluluk sahibi ve etkin vatandaş olmasının temeline bakıldığında kuşkusuz saygı ve etik ile ilgili değerleri kapsayan eğitime rastlanacaktır. Bu çalışmanın amacı Saygılı ve Etik Zihin (SEZ) ile ilgili öğrenci özelliklerini belirlemektir. Betimsel olan bu çalışmada Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları incelenmiş ve Ankara'da üç ortaokulda gözlem yapılmış; 23 öğretmen ve 30 öğrenci ile görüşülmüştür. Araştırmanın dikkate değer sonuçlarından bazıları şöyledir: Öğretmenler, öğrencilerinde en fazla haklı eleştirilerde bulunma ve diğerlerine yardım özelliğini, en az da diğerlerine saygı duyma ve dürüst olma/ açıklık özelliğini gözlemlediklerini belirtmişlerdir. Öğrenci görüşlerine göre ise, öğrenciler SEZ'in tüm özelliklerine oldukça yüksek seviyelerde sahiptir. Ayrıca öğrenciler, içinde yaşadıkları toplumun SEZ özelliklerinin hepsine en üst düzeyde sahip olması gerektiğini fakat toplumun bu özelliklere ancak orta ve düşük seviyelerde sahip olduğunu dile getirmişlerdir. Öğretmen ve öğrencilerin aynı SEZ kavramlarına yükledikleri farklı anlamlar üzerine geliştirilen öneriler sunulmuştur.
Kabul Tarihi: 11.10.2020	
Erken Görünüm Tarihi: 11.10.2020	
Basım Tarihi: 31.07.2021	Anahtar Sözcükler: Saygılı zihin, etik zihin, sosyal bilgiler öğretim programı, ortaokul öğrencileri, beş zihin alanı

Secondary School Students' Respectful and Ethical Minds Characteristics

Article Information	ABSTRACT
Received: 10.05.2020	While considering the basis of individuals being sensitive, tolerant, open to cooperation, responsible and effective citizens, it is obvious to come across education concerning respectful and ethical values. The aim of our study is to determine the characteristics of students about Respectful and Ethical Minds (REM). Therefore, we inspected Gardner's Five Minds approach about being happier, peaceful, responsible individuals and active citizens by applying the scientific discipline of REM to our lives. According to the aim of our descriptive study, we analysed Social Studies curricula, observed three middle schools in Turkey and interviewed 23 teachers and 30 students. Some of the impressive results of our research are: Teachers thought that their students possess the characteristics of justified criticism and helping the others the most whereas lower in respecting the others" and being honest/openness characteristics. According to student opinions, students possessed all the characteristics of REM at considerably high levels. Students depicted that the society should have all the REM characteristics at considerably high levels. However, they reflected that the society owned those characteristics at medium and low levels. Our suggestions, which we developed on teachers and students' different attributions about the same concepts of REM, were presented.
Accepted: 11.10.2020	
Online First: 11.10.2020	
Published: 31.07.2021	Keywords: Respectful mind, ethical mind, social studies curriculum, secondary school students, five minds
doi: 10.16986/HUJE.2020063908	Makale Türü (Article Type): Araştırma Makalesi

Kaynakça Gösterimi: Özdiyar, Ö., & Senemoğlu, N. (2021). Ortaokul öğrencilerinin saygılı ve etik zihin (SEZ) özellikleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 36(3), 622-637. doi: 10.16986/HUJE.2020063908

Citation Information: Özdiyar, Ö., & Senemoğlu, N. (2021). Secondary school students' respectful and ethical minds characteristics. *Hacettepe University Journal of Education*, 36(3), 622-637. doi: 10.16986/HUJE.2020063908

* Bu çalışmanın bir kısmı birinci yazarın, ikinci yazarın danışmanlığında hazırladığı "Saygılı ve etik zihin özellikleri açısından Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları ve öğrenci düzeylerinin incelenmesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 03.03.11 tarih ve 433-691 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur. Ayrıca çalışmanın üç farklı kısmı 33, 34 ve 35. International Society for Teacher Education (ISFTE) konferansında bildiri olarak sunulmuştur.

** Arş. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim ABD. Ankara-TÜRKİYE. ozlenen@hacettepe.edu.tr (ORCID: 0000-0001-5804-6384)

*** Prof. Dr. Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Eğitim Programları ve Öğretim ABD. Ankara-TÜRKİYE. n.senem@hacettepe.edu.tr (ORCID: 0000-0001-9657-0339)

1. GİRİŞ

Türk Eğitim Sistemi ruhen ve bedenen sağlıklı, iyi insan, iyi vatandaş yetiştirmeyi hedefler (MEB, 2019b) diğer taraftan duyuşsal davranışların doğrudan gözleme elverişli olmaması nedeniyle öğretim programlarında çoğunlukla bilişsel davranışlar yer alır. Duyuşsal davranışların bir kez görülmüş olmasından ziyade kararlı bir şekilde devam eden uzun süreli gözleme ihtiyaç duyulur. Bu durum aynı zamanda ölçme ile ilgili güçlükleri de beraberinde getirmektedir (Özçelik 2016; Turgut ve Baykul, 2019). Oysa yetiştirilen bireylerin evrensel ahlak kurallarına sahip, saygılı ve etik bireyler olması oldukça büyük bir öneme sahiptir. Bireyin bir disiplin alanında bilgi ve becerisini kullanarak uzmanlaşması kadar önemli bir konu da saygı ve etik ile ilgili değerler süzgecini kullanabilmesidir. Bu durum insan sağlığına zararlı olmayan ürünler yetiştiren bir çiftçiden, fabrikasının atıklarını toplumun zarar görmeyeceği bir şekilde ortadan kaldıran bir sanayiye kadar uzanan bir yelpaze ile örneklendirilebilir. Demokratik değerleri özümsemiş, haklarının ve sorumluluklarının bilincinde bireyler, bu bilgi ve becerileri içeren eğitim olanakları sağlanarak yetiştirilebilirler (Gürkaynak, Gözütok, Akipek, Bağlı, Erhürman ve Özdemir Uluç, 1998). Bu nedenle öğrencilerin saygılı ve etik zihin özelliklerine sahip olmaları için öğretim programlarının hedef, içerik, öğretme-öğrenme süreci ve değerlendirme aşamalarının hepsinde yer alması önem teşkil etmektedir. Sırasıyla saygı, etik ve öğretimi üzerinde durulacaktır.

Saygı; değer verme, üstünlük, yarar, kutsallık gibi nedenlerle kişi/kişiler ya da duruma karşı özenli, dikkatli ve ölçülü davranma ile ortaya çıkan tutum ile başkalarını rahatsız etmekten çekinme duygusunu kapsamaktadır (Kıral, 2018: 5). Saygı, bir kişiye, bir düşünüşe, bir eyleme, bir başarıya yüksek değer vermektir doğan özel bir duygudur (TDK, 1975) Saygılı birey, kendisi kadar diğer insanları da düşünür, insanları dinler, nazik ve kibardır, farklılıkları önemser, hak ihlal etmez, dayanışmayı önemser, zorbalık yapmaz, haklıdan yana olur, insanları küçümsemez ve aşağılamaz, insanlarla alay etmez ve ön yargılı değildir (Aşan 2012; Can Aran ve Demirel. 2013; GoodCharacter, 2015).

Etik, bireyin tutum ve davranışlarının iyi-kötü, doğru-yanlış bağlamında değerlendirmeye yönelen değer, ilke ve kurallar bütünüdür (Aydın, 2016). Etik, gerçekleştirilen eylemi değerlendirme, var olan seçenekler arasından en iyi ve en uygun olanı seçme, bu seçimlerin gerekçelerini belirleme ve tüm bu süreçlerin muhakemesini yapmayı kapsar (Aydın, 2016: 52). Etik değerler; aile ve ilk bakım verenler, arkadaşlar, öğrenim görülen okullar, çalışılan kurumlar ve meslektaşlar ile kazanılır (Alacapınar, 2018). Bireyin diğer bireylerle, toplumla, aile ve devlet gibi farklı konumlardaki insan ilişkilerinde etik sorunlar çıkabilmektedir. Bunun temel nedeni insanlar arasındaki düşünce, yaklaşım ve görüş farklılığıdır (Örnek Büken ve Büken, 2002).

Howard Gardner 2006 yılında yayınlanan Beş Zihin Alanı (Five Minds for The Future) isimli kitabında, geleceği inşa edecek beş zihin alanı üzerinde durmaktadır. Gardner (2006) beş zihin alanı ile eğitim uzmanlarının gelecekte yaratmak istedikleri; disiplinli düşünme becerisine sahip, sentezleyen ve yaratıcı düşünme becerisi ile donanmış; aynı zamanda bu becerileri işe koşarken saygı ve etik kurallarına uyararak topluma yararlı olabilecek bir insan modelini tanımlamaktadır. Gardner (2006) saygılı bireyleri; farklılıkları hoş gören, diğerlerini anlamaya ve işbirliği kurmaya çalışan bireyler olarak tanımlar. Etik birey ise; çalışma alanıyla ilgili olarak kişisel çıkarlarının ötesinde toplumun esenliği için çalışır. Yaşadığı bölgenin ve dünyanın vatandaşı olarak rolünü anlamaya çalışır. İçinde bulunduğu topluluğun gurur duyacağı belli özelliklere sahip olması gerektiğine inanır ve erdemli bir topluluğun oluşması için çaba sarf eder. Etik ve saygı bireyin toplumla uyum içinde yaşayabilmesi, işbirliği içinde çalışması, bilgiyi tüm insanlığın refahı için üretebilmesi, geleceğe yön veren nesillerin yetişmesi için sahip olunması gereken değerlerdir. Erken yaşlardan itibaren toplumdaki herkesin bu değerleri içselleştirmesini sağlayacak bir ortam sunulması gereklidir.

1.1. Saygı ve Etik öğretimi

Saygı öğretiminde; İlk çocuklukta öğrencilerin ortaklaşa çalıştığı, bu sırada birbirlerini tanıdığı, farklılıkları dostane bir tavırla karşıladığı grup çalışmaları yapılabilir. Saygıyı vurgulayan edebi eserler, filmler, oyunlar ve gösteriler tasarlanabilir. Ergenlikte ise geçmişte ve günümüzde farklı grupların ya da kendi gruplarının özelliklerinin incelendiği, öğretimle bütünleşmiş tartışma ortamları sunulabilir. Ergen bireylerin edebi yapıtları okumaları, ülkeler tarihini incelemeleri, farklı bölgelerin sanat eserlerini araştırmaları sağlanabilir. Böylece farklı kültürel çevre ve görüşler konusunda öğrenciler, arkadaşları ve öğretmenleriyle birlikte çalışmaya teşvik edebilir (Gardner, 2006; Ertürk, 2013; Özçelik, 2013; Senemoğlu, 2018).

Etik öğretiminde; etik ve etik dışı davranışları ele alan örnek olayları ele alınabilir, etik kuralları kapsayan ders programları hazırlanabilir, etik davranışlar sergileyen insanlar örnek gösterilebilir. Saygı ve etik öğretiminde en önemli unsurlardan biri rol model olmaktır. Öğrenciler öğretmenlerinin davranışlarını; mesleklerine olan yaklaşımlarını, amirlerini, iş arkadaşları ve yardımcılarıyla kurdukları iletişim şekillerini; öğrencilere nasıl davrandıklarını ve en önemlisi öğrencilerin sorularına, yanıtlarına ve ödevlerine verdikleri tepkiyi gözlemlerler (Gardner, 2006). Saygı ve etik, gerek eğitim durumlarının planlanmasında yer verilerek gerekse öğretmen davranışları ile örnek oluşturularak kazandırılabilir.

Sever ve Gürdoğan Bayır (2020) ilkokul öğrencilerinin empati, saygı, yardımseverlik ve adil olma davranışları arasındaki ilişkiler ve yordama güçlerini inceledikleri araştırmada yardımseverlik ve saygılı olma davranışının ortaya çıkışında empati becerisinin yüksek, adil olma davranışının orta düzeyde etki büyüklüğüne sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çalışkan ve Biter (2019) yaptıkları araştırmada, eğitsel oyunlarla yoğunlaştırılmış ve ürün dosyasıyla desteklenmiş öğretimin öğrenme ve

öğretme sürecine “farklılıklara saygı, özgürlük ve sorumluluk değerlerini geliştirmesi gibi konularda katkı sağladığı sonucuna ulaşmışlardır. Ünal (2020) eğitim temalı sekiz Türk filminin veri kaynağı olduğu çalışmada en çok yer alan değerlerin; sevgi, yardımseverlik, saygı, dayanışma ve çalışkanlık değerleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, filmlerin hepsinde saygı, sevgi, sorumluluk ve yardımseverlik değerlerini geliştirici öğelerin de yer aldığını belirlemiştir. Benzer araştırmalara bakıldığında Saygılı ve Etik zihin özelliklerini işaret eden değerlerin birbirini yordadığı, eğitsel oyunlarla ve eğitim temalı film vb desteklendiğinde olumlu etkileri bulunduğu da görülmektedir. Bu açıdan saygılı ve etik zihin özelliklerini kapsayan kazanımların bulunması ve öğretme-öğrenme sürecinde yer verilmesi önemli görülmektedir.

1.2. Sosyal Bilgiler Dersinde Saygılı ve Etik Zihin

Bireylerin, saygı, sorumluluk, dürüstlük, yardımseverlik gibi değerleri bilmesinden öte bu değerleri kişiliğinin bir parçası haline getirmesi beklenir. Bu bağlamda Sosyal Bilgiler dersi hedefleri bireysel ve toplumsal yaşamda ihtiyaç duyduğumuz kavram, beceri ve değerleri kazandırmayı kapsar (Ay, 2015). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı; haklarını bilen ve kullanan, sorumluluklarını yerine getiren, toplumsal yaşamı önemseyen, bilimsel ahlakı gözetken, iletişim becerileri güçlü, sorunların çözümünde söz alan, haklara saygılı, ülkesini ve dünyayı ilgilendiren konulara duyarlı olma gibi özel amaçları kapsamaktadır (MEB, 2018). Sosyal bilgiler eğitiminin genel amaçlarından biri bireylerin gerek kendileri gerekse sosyal-fiziksel çevrelerine karşı olumlu değer ve tutum geliştirmeleri; nihai olarak da davranışa dönüştürmeleridir. Değerlerin verilmediği bir eğitim sisteminde bilginin insanların ve çevrenin zararına kullanılma tehlikesi ile karşı karşıya kalınabilir. Olumlu değerlere sahip olmayan bireylerin olduğu bir ortamda kendinden farklı düşünenlere yönelik hoşgörüsüz tavırlar ortaya çıkabilir (Doğanay, 2015). SEZ özellikleri incelendiğinde farklılıklara saygı gösterme özelliğinden, güven vermeye, dürüst ve açık olmadan affetmeye, sorumluluklarını yerine getirmeden diğerlerini uyarmaya kadar pek çok ortak amaca hizmet ettikleri görülmektedir. Bu ortak amaçlar, yapılan çalışmada özellikle Sosyal Bilgiler dersi üzerinde çalışmayı anlamlı kılmıştır.

1.2.1. 2005 ve 2017 Sosyal bilgiler öğretim programlarına genel bir bakış

2017 taslak öğretim programında 2005'e göre vatandaşlık ile ilgili hedef sayısı 1 (bir) artarken tarih ile ilgili hedef sayısı 1 (bir) azalmış, coğrafya, vatandaşlık ve tarih ve bilimsel süreç becerileri ile ilgili hedef sayılarında bir değişiklik olmamıştır (Tay, 2017). 2005 programında 20 adet değere yer verilirken 2017 programında 18 adet değer yer verilmiştir (Tay, 2017; Çoban ve Akşit, 2018; Sözen ve Ada 2018). 2005 programında kazanımlara yönelik olarak etkinlik örnekleri ve değerlendirme yöntemleri verilirken 2017 programında hiçbir etkinlik örneği ve değerlendirme yöntemi yer almamıştır (Tay, 2017). 2005 programın başında sürece dayalı otantik ölçme ve değerlendirme yöntem ve teknikleri tanıtılmışsa da, ünitelerde bunların nasıl uygulanacağı belirsizdir (Doğanay, 2008). Çoban ve Akşit (2018) kazanım yoğunluğunun bir önceki programa yakın olduğu ve 2017 programının 2005 programına dayanan bir güncellemesi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Her iki programda da tarih ve coğrafya disiplinlerine ağırlık verildiği; kazanımların hem tek disiplin hem de disiplinler arasında düzenlendiği belirlenmiştir (Demir ve Haçat, 2018). 2005 Sosyal bilgiler öğretim programında sunulan etkinlikler öğrenci merkezli ve yaşamın içinden seçilmiş konulardır. Ancak kavramların nasıl kazanılacağı ve aralarında nasıl ilişki kurulacağı etkinliklerde ayrıntılı olarak belirtilmemiştir (Doğanay, 2008). Çoban ve Akşit (2018) yaptıkları araştırmada program öğeleri açısından derin bir yapı, içerik ve yaklaşım farklılığının olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Benzer şekilde Tay (2017) ve Sözen ve Ada (2018) yaptıkları çalışmada 2015 ve 2017 yıllarındaki programların yaklaşım olarak değişiklik göstermediği öğrenci merkezli, toplu öğretim yaklaşımı ve tematik yaklaşım olarak kaldığı bu durumun 2018'de de aynı şekilde olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Her iki programın sarmal programlama anlayışı ile oluşturulduğu söylenebilir (Tay, 2017). Yapılan çalışmalar da göstermektedir ki (Doğanay,2008; Tay, 2017; Çoban ve Akşit, 2018; Sözen ve Ada, 2018; Demir ve Oğuz Haçat, 2018) 2005'te yürürlüğe giren Sosyal Bilgiler öğretim programları 2017'de kabul edilen Sosyal bilgiler öğretim programı ile benzer bir düzlemde ve 2005 programının güncellenmiş halidir.

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Sosyal Bilgiler öğretim programının Saygılı ve Etik zihne ilişkin hangi özellikleri belirlemek ve öğrencilerin SEZ özelliklerine sahip olma durumunu ortaya koymaktır. Çalışma, toplumun saygı ve etik açısından nitelikli bireylerden oluşmasına dönük arayışlara katkı getirebileceği düşüncesiyle önemli görülmektedir. Öncelikli olarak Saygılı ve Etik zihin özelliklerinin kazandırılmasına ve kazanılma düzeyine yönelik var olan durumun ortaya konulması, geliştirilmesine yönelik önerilerin sunulması ve sonrasında bu önerilerin uygulamaya geçirilmesi bu katkıya hizmet edebilir. Bilişsel ve duyuşsal alanda donanımlı ve topluma yararlı bireyler yetiştirilmesi için gerekliliği ortaya koyulan Saygılı ve Etik zihin özelliklerinin kazandırılmasının ve kazanılma düzeyinin belirlenmesinin, bu alandaki çalışmaların başlangıç noktasını işaret etmesi ve daha ileri düzeylere taşınması için yol gösterici olacaktır. Bu bağlamda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- 1.İlköğretim yedinci sınıf sonuna kadar Sosyal Bilgiler öğretim programlarında SEZ özellikleri ne düzeyde yer almaktadır?
- 2.Öğretmenlerin düzenledikleri eğitim durumlarında SEZ özellikleri ne düzeyde gözlenmektedir?
- 3.Öğrencilerin SEZ özelliklerine sahip olma durumuna ilişkin öğretmen görüşleri nedir?
- 4.Öğrencilerin ve toplumun SEZ özelliklerine sahip olma durumu ile sahip olunması gereken duruma ilişkin öğrenci görüşleri nedir?

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, Sosyal Bilgiler öğretim programında yer alan Saygılı ve Etik zihin özelliklerin düzeyini ve öğrencilerin SEZ özelliklerine sahip olma durumunu belirlemek amaçlanmıştır. Var olan durumu ortaya koymak amaçlandığından, çalışma betimsel bir araştırmadır. Verilerin toplanmasında doküman analizi, gözlem ve görüşme yöntemleri işe koşulmuştur.

2.1. Çalışma Grubu

Çalışma grubunun seçiminde, zengin bir veriye ulaşip bu verinin benzer ve farklı yönlerini belirlemeyi amaçlayan, örnekleme kimlerin seçileceği konusunda araştırmacının kendi yargısını kullandığı ve araştırmacının amacına en uygun olan örnekleme araştırmacının karar verdiği amaçlı örnekleme yöntemlerinden maksimum çeşitlilik örnekleme kullanılmıştır (Balcı, 2016: 40; Yıldırım ve Şimşek, 2013). Araştırmanın çalışma grubu belirlenirken Milli Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen lise giriş sınavı sonuçlarından yola çıkılmış; Ankara ilinde bulunan %27'lik üst ve alt gruplar tespit edilmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı onayı, okul yönetimlerinin desteği, okul koşullarının uygunluğu, öğretmenlerin işbirliği yapmaya istekliliği ve sınıf gözlemleri yapılmasına izin verilmesi göz önünde bulundurularak Ankara'da her başarı düzeyinden birer ortaokul çalışma grubuna dahil edilmiştir. Çalışmada katılımcılar arasında reşit olmayan ortaokul öğrencileri bulunduğu için ve okul, öğrenci, öğretmen gözlemleri yapıldığı için etik açıdan gerekli olabilecek yasal izinler alınmıştır. Çalışma grubunda yer alan öğrencilerin 15'i kız ve 15'i erkektir. Öğretmenlerin ise 17'si kadın, altısı erkektir. Öğretmenlerin 14'ü Eğitim Fakültesi mezunu, dokuzu Fen Edebiyat Fakültesi mezunu olup pedagojik formasyon eğitimi almış, bir öğretmen ise Eğitim Fakültesi mezunu olup Yüksek Lisans derecesine sahiptir. Öğretmenlerin beşi 1-10 yıl, altısı 11-20 yıl ve 12'si 21 yıl ve üstünde kıdeme sahiptir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Veri toplamada kullanılan araçların geliştirilmesinde, araştırmacı tarafından derlenen SEZ ölçütleri temel alınmıştır. Alanyazına dayalı olarak belirlenen bu ölçütler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1.

Saygılı ve Etik Zihin Ölçütleri

Saygılı Zihin	Etik Zihin
Farklılıklara saygı	Dürüst olma /Açıklık
İnsanlara saygı	Toplum için çalışma
Saygıyı hak edeni ayırt etme	Sorumluluklarını yerine getirme
Haklı eleştiride bulunma	Diğerlerini uyarma
Gözler üstünde olmadığına saygı gösterme	Diğerlerine yardım
Güven verme	
Affetme, Yansıtıcı düşünme	
Empati	

Tablo 1'de sekiz Saygılı ve beş Etik zihin ölçütü görülmektedir. Verilerin toplanmasında kullanılan araçlar ve onların geliştirilme süreçleri sırasıyla açıklanmıştır.

2.2.1. Doküman analizi formu

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı kazanımlarında yer alan Saygılı ve Etik zihne ilişkin özellikleri saptamak amacıyla doküman analizi formu geliştirilmiştir. Öğretim programlarında yer alan kazanımlar içerisinden Saygılı ve Etik zihin ölçütleri ile ilişkili olanlar form üzerinde işaretlenmiştir. Doküman analizi formunun geçerliğini sağlamak üzere iki uzmandan görüş alınmıştır. Güvenirlik için ise iki program geliştirme uzmanının yaptığı puanlamalar arasındaki tutarlılığa bakılmıştır. Bu amaçla öğretim programlarında yer alan üniteler içinden eş olasılıklı olacak biçimde kura yolu ile seçilmiş ve 50 kazanım örneği iki uzman tarafından ayrı ayrı incelenmiştir. İki uzman tarafından incelenen kısım, dokümanların %27'sini oluşturmaktadır. Puanlayıcılar arasındaki tutarlılığı gösteren Cohen'in Kappa Katsayısı (k) 0,68 (sh=0,02) olarak hesaplanmıştır. . Landis ve Koch'a (1977) göre katsayının 0,61 ile 0,80 arasında olması puanlayıcılar arası tutarlılığın iyi düzeyde olduğu anlamına gelmektedir.

2.2.2. Gözlem formu

Yedinci sınıf Sosyal Bilgiler dersi eğitim durumlarında öğretmen tarafından kazandırılmaya çalışılan SEZ özelliklerini belirlemek amacıyla yarı yapılandırılmış gözlem formu geliştirilmiştir. Gözlem formunun geliştirilmesi Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.

Gözlem Formunun Geliştirilmesi

Uygulama	Gözlem (Tür)	Uzman (f)	Madde (f)	Gözlemci (f)	Gözlem (Ders saati)	Okul (f)
Ön	Yapılandırılmamış gözlem ve not tutma	3	40	2	64	4
Pilot	Yarı yapılandırılmış gözlem ve anekdot	9	51	3	4	4
Asıl	Yarı yapılandırılmış gözlem ve anekdot	3	35	3	44	3

Tablo 2 incelendiğinde 112 ders yapılan gözlemler sonucunda hazırlanan gözlem formunun geliştirilmesi özetlenmiştir. Eğitim durumlarında SEZ özelliklerinin göstergesi olan olumlu ve olumsuz davranışlarının gözlenme sayısı form üzerinde işaretlenmektedir. Formun nihai halinde Saygılı ve Etik zihin özellikleri işaret eden 34 eğitim durumu yer almıştır. Aynı zamanda eğitim durumlarında gözlenen SEZ özellikleriyle ilgili anekdotları kaydetmek için bir bölüm bulunmaktadır.

2.2.2. Görüşme formları

Öğrencilerin SEZ özelliklerine sahip olma durumuna ilişkin görüşleri belirlemek amacıyla Sosyal Bilgiler öğretmenleriyle yüz yüze görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Form geliştirme sürecinde öncelikle SEZ ölçütleri temele alınmıştır. Görüşme formunda öğrencilerin SEZ özelliklerine sahip olma durumu hakkında sorular yer almaktadır. Öğretmenlerin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan taslak görüşme soruları üç uzmanın görüşlerine sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda taslak sorular üzerinde gerekli düzeltme ve değişiklikler yapılmıştır. Öğretmen görüşme formunun son halinde yarı yapılandırılmış beş açık uçlu soru yer almaktadır.

Öğrencilerin SEZ özelliklerine kendisinin ve toplumun sahip olma durumu ve toplumun sahip olması gereken duruma ilişkin görüşlerini belirlemek amacıyla yedinci sınıf öğrencileriyle görüşme yapılmıştır. Görüşmelerde yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Formun geliştirilmesi sürecinde öncelikle SEZ ölçütleri temele alınmıştır. Öğrencilerin görüşlerinin belirlenmesi amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan taslak görüşme soruları üç uzmanın görüşlerine sunulmuştur. Uzman görüşleri doğrultusunda taslak sorular üzerinde gerekli düzeltme ve değişiklikler yapılmıştır. Yüz yüze görüşmeler yapılarak öğrencilere SEZ özellikleriyle ilgili; kendilerinin ne düzeyde sahip olduğu, toplumun bu ölçüte ne düzeyde sahip olması gerektiği, toplumun bu ölçüte ne düzeyde sahip olduğu sorulmuş ve 1 ile 5 arasında puanlamaları istenmiştir. Puanlar; 1,00-1,80 (çok düşük/çok düşük düzeyde sahip), 1,81-2,60 (düşük/düşük düzeyde sahip), 2,61-3,40 (orta/orta düzeyde sahip), 3,41-4,20 (iyi/iyi düzeyde sahip) ve 4,21-5,00 (çok iyi/çok iyi düzeyde sahip) aralıklarına göre yorumlanmaktadır. Öğrenci görüşme formunun son halinde 13 ölçütün her biri için yapılandırılmış dört soru yer almaktadır.

2.3. Veri Toplama Süreci

Geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan doküman analizi formu aracılığıyla 2005 ve 2018 yılında yürürlüğe giren Sosyal Bilgiler dersi 4, 5, 6 ve 7. sınıf öğretim programlarında yer alan kazanımlar araştırmacı tarafından incelenmiştir. Öğretim programlarında yer alan kazanımlar içerisinden SEZ özellikleri ile ilişkili olanlar form üzerinde işaretlenmiştir. Yarı yapılandırılmış eğitim durumları gözlem formu ile asıl uygulamada Ankara ili merkez ilçelerinde yer alan farklı başarı düzeylerindeki üç ortaokulda üç yardımcı araştırmacıyla birlikte 44 ders saati gözlem yapılarak veri toplanmıştır. Öğretmen görüşmeleri araştırmacı tarafından Ankara ili merkez ilçelerinde yer alan farklı başarı düzeylerindeki 14 ortaokulda görev yapan 23 Sosyal Bilgiler dersi öğretmeniyle gerçekleştirilmiştir. Öğrenci görüşmeleri araştırmacı tarafından Ankara ili merkez ilçelerinde yer alan üst, orta ve alt başarı düzeyindeki üç ortaokulda öğrenim gören 30 yedinci sınıf öğrencisi ile gerçekleştirilmiştir. Görüşme yapılan öğretmen ve öğrencilerin kimlik bilgileri gizli tutulmuş ve araştırma raporlaştırılırken kodlanarak ifade edilmiştir.

2.3. Verilerin Analizi

Sosyal Bilgiler öğretim programından sağlanan verilerin analizinde doğrudan gözlenemeyen durumlarla ilgili veri toplamak amacıyla doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Doküman kayıtları, var olan durumun arka planını görmek ve sürece ilişkin bilgi verir (Patton 2002/2014). Belgelerde bulunan veriler, gözlem ve görüşmelerden elde edilen verilerle birlikte de kullanılabilir. Böylelikle durumları betimlemede araştırmacıya bilgi sağlar (Merriam 2009/2013). Doküman analizine temel olan kategoriler, araştırmacılar tarafından belirlenen SEZ alan ölçütleri; temalar ise SEZ alt ölçütleridir. Sosyal Bilgiler öğretim programı incelenerek; doküman analizi formunda yer alan SEZ özelliklerine 4, 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında yer alan kazanımlarda kaç kez rastlandığı frekans olarak belirlenmiş, her sınıf düzeyi için ayrı ayrı yüzdeleri hesaplanmıştır. Eğitim durumlarında SEZ özelliklerinin gözlenme durumu formda yer alan her davranışın olumlu ve olumsuz hali için yapılan işaretlemelerle sayısallaştırılmıştır. Ayrıca eğitim durumlarının gözlenmesi sırasında kaydedilen anekdotlar incelenerek SEZ özelliklerin kazandırılmasına ilişkin dikkat çekici ifadeler doğrudan alıntılanmıştır. Öğretmen görüşleri içerik analizine tabi tutulmuştur. Temaların, alt kategori ve kategorilerin belirlenmesinde üç uzmandan görüş alınmıştır. Öğretmen görüşleri her sınıf düzeyi ve her ölçüt için frekans ve yüzde değerleri hesaplanarak, bütüncül olarak ifade edilmiş aynı zamanda karşılaştırmaya olanak sağlanmıştır. Benzer şekilde öğrencilerin sahip oldukları SEZ özelliklerine ilişkin öğretmen görüşleri için de frekans ve yüzde değerleri hesaplanmıştır. Öğrenci görüşleri, SEZ özellikleriyle ilgili olarak 1 ile 5 arasında puanlama yapılarak elde edilmiştir. Okulların başarı düzeylerine ve öğrencilerin cinsiyetlerine göre aritmetik ortalamaları hesaplanmış ve ortalama puanlar üzerinden karşılaştırmalar yapılmıştır.

2.3.1. Geçerlik ve güvenilirlik

Araştırmada farklı veri kaynakları, farklı veri toplama yöntemleri ve farklı analiz yöntemleri kullanılarak bulgular elde edilmiştir. Araştırmanın bulguları, iç geçerliği sağlamak üzere kendi içinde anlamlı bir bütünlük oluşturmaktadır. Araştırma süreci detaylı bir şekilde tanımlanarak ve bu nedenle başka çalışmalarla karşılaştırmaya imkan sunarak dış geçerliği sağlamak amaçlanmıştır. Ayrıca araştırma sonuçları, araştırma sorularıyla ilgili alanyazınla örtüşmektedir. Araştırma yöntemi ve izlenen basamaklar açık ve ayrıntılı olarak tanımlanmış ve işlemler bütün olarak ortaya konulmuştur. Araştırmacının bireysel varsayımları ve önyargılarının araştırmaya yansımaya olasılığını ortadan kaldırmak üzere, veri toplama sürecinin tamamında yardımcı araştırmacılardan destek alınmış ve tutarlılık hesaplamaları yapılmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular araştırma sorularına yanıt olacak biçimde sırasıyla sunulmuştur.

3.1. Sosyal Bilgiler Öğretim Programında Saygılı ve Etik Zihin Özellikleri

2005 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında yer alan 174, 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında yer alan 131 kazanım incelenmiştir. Kazanım örneklerinde yer alan SEZ özelliklerine ilişkin frekans ve yüzde değerleri Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3.

Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarında (2005 ve 2018) Yer Alan Saygılı ve Etik Zihin Özellikleri

	2005		2018	
	f	%	f	%
Saygılı zihin ölçütleri				
Farklılıklara saygı duyma	49	23	58	24
Empati	48	23	52	22
Diğerlerine saygı	34	16	38	16
Haklı eleştiride bulunma	31	15	29	12
Güven verme	16	8	19	8
Saygıyı hak edeni ayırt etme	14	7	27	11
Affetme, Yansıtıcı düşünme	11	5	3	1
Gözler üstünde olmadığında saygı gösterme	8	4	12	5
Toplam	211	100	238	100
	2005		2018	
	f	%	f	%
Etik zihin ölçütleri				
Toplum için çalışma	70	39	40	29
Sorumluluklarını yerine getirme	45	25	34	24
Diğerlerini uyarma	28	16	21	15
Diğerlerine yardım	22	12	29	21
Dürüst olma/Açıklık	15	8	16	11
Toplam	180	100	140	100

Tablo 3 incelendiğinde Sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının kazanımlarından Saygılı Zihin ölçütlerinden farklılıklara saygı duyma ve empati ve Etik zihin ölçütlerinden toplum için çalışma ve sorumluluklarını yerine getirme ölçütleri diğer ölçütlere göre daha fazla yer almaktadır. Saygılı Zihin ölçütlerinden gözler üstünde olmadığında saygı gösterme ve affetme/yansıtıcı düşünme ve Etik zihin ölçütlerinden dürüst olma/açıklık ölçütleri diğer ölçütlere göre programların kazanımlarında daha az yer almaktadır.

Saygılı Zihin açısından dikkat çeken farklılıklar şöyledir: "Saygıyı ayırt edeni ayırt etme" ölçütüne 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 14; 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise 27 kazanımda yer verilmiştir. "Affetme, yansıtıcı düşünme" ölçütüne 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 11; 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise 3 kazanımda yer verilmiştir. Etik Zihin açısından dikkat çeken farklılıklar ise şöyledir: "Toplum için çalışma" ölçütüne 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 70; 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise 40 kazanımda yer verilmiştir. "Diğerlerine yardım" ölçütüne 2005 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında 22; 2018 Sosyal Bilgiler Öğretim Programında ise 29 kazanımda yer verilmiştir.

3.2. Saygılı ve Etik Zihin Özelliklerinin Eğitim Durumlarında Gözlenme Düzeyi

Saygılı ve Etik Zihin özelliklerine ilişkin sınıf ortamında gözlenen olumlu ve olumsuz örneklerden elde edilen frekans ve yüzde değerleri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.

Eğitim Durumlarında Gözlenen İstendik ve İstenmedik Saygılı ve Etik Zihin Özellikleri

Saygılı zihin ölçütleri	Okul düzeyi							
	Üst		Orta		Alt		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Farklılıklara saygı duyma	37	36	54	53	11	11	102	100
Diğerlerine saygı	24	26	57	61	12	13	93	100
Haklı eleştiride bulunma	10	21	34	71	4	8	48	100
Affetme, Yansıtıcı düşünme	9	28	20	63	3	9	32	100
Saygıyı hak edeni ayırt etme	6	14	28	65	9	21	43	100
Empati	6	46	6	46	1	8	13	100
Güven verme	3	19	11	69	2	13	16	100
Gözler üstünde olmadığına saygı gösterme	1	50	1	50	0	0	2	100
Toplam	96	28	211	60	42	12	349	100

Etik zihin ölçütleri	f	%	f	%	f	%	f	%
	Sorumluluklarını yerine getirme	18	17	73	70	13	13	104
Diğerlerini uyarma	17	24	32	45	22	31	71	100
Dürüst olma/Açıklık	5	31	11	69	0	0	16	100
Toplum için çalışma	3	14	16	76	2	10	21	100
Diğerlerine yardım	2	25	6	75	0	0	8	100
Toplam	45	20	138	63	37	17	220	100

Saygılı zihin ölçütleri (İstenmedik)	Okul düzeyi							
	Üst		Orta		Alt		Toplam	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Farklılıklara saygı duymama	3	20	4	27	8	53	15	100
Diğerlerine saygı göstermeme	1	13	5	63	2	25	8	100
Haksız eleştiride bulunma	-	-	-	-	-	-	-	-
Affetmeme, Yansıtıcı düşünmeme	-	-	-	-	-	-	-	-
Saygıyı hak edeni fark etmeme	1	100	0	0	0	0	1	100
Empati kurmama	0	0	0	0	2	100	2	100
Güvensizlik verme	1	17	1	17	4	67	6	100
Gözler üstünde olmadığına saygı göstermeme	-	-	-	-	-	-	-	-
Toplam	6	19	10	31	16	50	32	100

Etik zihin ölçütleri (İstenmedik)	f	%	f	%	f	%	f	%
	Sorumluluklarını yerine getirmeme	0	0	0	0	1	100	1
Diğerlerini uyarımama	0	0	0	0	3	100	3	100
Dürüst olmama/Açık olmama	0	0	0	0	2	100	2	100
Toplum için çalışmama	-	-	-	-	-	-	-	-
Diğerlerine yardım etmeme	0	0	0	0	2	100	2	100
Toplam	0	0	0	0	8	100	8	100

Tablo 4 incelendiğinde Saygılı zihin özelliklerinden en çok farklılıklara saygı (102) ve diğerlerine saygı (93) davranışlarının özellikle de orta başarı düzeyindeki sınıfta kazandırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Gözler üstünde olmadığına saygı gösterme davranışı ise gözlemler sırasında sadece iki kez kazandırılmaya çalışılmıştır. Etik zihin özelliklerinden en çok sorumluluklarını yerine getirme (104) ve diğerlerine yardım (71) davranışlarının orta başarı düzeyindeki sınıfta kazandırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Sınıflarda zaman zaman istenmedik davranışların da ortaya çıktığı gözlenmiştir. Bu davranışlar daha çok alt başarı düzeyindeki sınıfta gözlenmiştir (farklılıklara saygı duymama, 15; diğerlerine saygı duymama, 8 ve etik zihin özelliklerinden biri olan diğerlerine yardım etmeme, 8). Tablo 4'te Saygılı Zihin özellikleriyle ilgili sunulan sayısal veriler ve gözlem notları birlikte ele alındığında; üst başarı düzeyindeki okulda öğretmenin öğrencilerin derse katılımını sağlamaya çalıştığı ve derste verdiği örneklerle dikkat çekmeye çalıştığı gözlenmiştir. Öğretmenin saygılı zihin özelliklerine hem dersin konusu gereği hem de sınıfta yaşanan sorunlardan sonra değindiği görülmüştür. Orta başarı düzeyindeki okulda en fazla diğerlerine saygı ölçütünün kapsadığı istendik davranışlar olan; öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine fırsat verme, öğrencilerin deneyimlerini paylaşmalarına izin verme, öğrencilere saygı gösterme, öğrencilerin karşısındakini dinlemesini teşvik etme, doğaya ve insanlara zarar vermeyen malzemeleri teşvik etmeyi gerçekleştirdikleri gözlenmiştir. Öğretmenin, sınıfta hem sessizliği hem de derse katılımı sağlayabildiği, alanında deneyimli ve disiplinli olduğu gözlenmiştir. Öğrencilerin de öğretmenin uyarılarını dikkate aldığı ve özen gösterdiği sınıf gözlemlerinde dikkat çekmiştir. Alt başarı düzeyindeki okulda en fazla diğerlerine saygı ölçütünün kapsadığı istenmedik davranışlar olan; öğrencilerin kendilerini ifade etmelerine fırsat verme, öğrencilerin deneyimlerini paylaşmalarına izin verme ve öğrencilerin karşısındakini dinlemesini teşvik etmeyi gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 4'te Etik Zihin özellikleriyle ilgili sunulan sayısal veriler ve gözlem notları birlikte ele alındığında; üst düzey okulda öğrencilerin çalışmaya odaklanmalarını sağlama, sorumluluklarını yerine getirenleri ödüllendirme, yapılan iş ile gurur duymayı vurgulama, nitelikli çalışmalar yapması için öğrencileri teşvik etme, etik ve etik olmayan davranışlardan örnekler verme, öğretim programında yer almasa da önemli konuları işlemeye çalıştığı gözlenmiştir. Orta başarı düzeyindeki okulda nitelikli çalışmalar yapması için öğrencileri teşvik etme, sorumluluklarını yerine getirmeleri için öğrencilerin düşünmelerini sağlama, öğretim programında yer almasa da önemli konuları işleme, etik ve etik olmayan davranışlardan örnekler verme ve yaptıkları çalışmaların iyi olmasını teşvik etme, sorumluluklarını yerine getirenleri ödüllendirme, yılmadan çalışmayı teşvik etme, yapılan iş ile gurur duymayı vurgulama davranışları gözlenmiştir. Alt başarı düzeyindeki okulda ise en fazla "diğerlerini uyarma" ölçütünün kapsadığı olumlu davranışlar olan; etik dışı davrananları uyarma davranışı gözlenmiştir.

Üst orta ve alt başarı düzeyindeki okullarda Saygılı ve Etik Zihin özelliklerinin göstergesi olan istenmedik davranışlar nadi ren gözlemlenmiştir. Nispeten alt düzey okulda Saygılı ve Etik Zihin özelliklerinin göstergesi olan istenmedik davranışların üst ve orta düzey okullara göre daha fazla gözlemlendiği belirlenmiştir. Bu istenmedik davranışlar; alt başarı düzeyindeki okulda farklılıklara saygı duymama ve güven vermeme dir. Tüm okul düzeylerinde gözlemlenen istendik ve istenmedik davranışlar bütüncül olarak ele alındığında okul düzeylerine göre farklılıklar dikkat çekmektedir. Okul düzeylerine göre eğitim durumlarında gözlenen istendik ve istenmedik göstergeler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5.

Okul Düzeylerine göre Eğitim Durumlarında Gözlenen Olumlu ve Olumsuz Göstergeler

Göstergeler	Okul Düzeyi					
	Üst		Orta		Alt	
	f	%	f	%	f	%
İstendik davranışlar	131	96	349	97	79	71
İstenmedik davranışlar	6	4	10	3	24	29
Toplam	137	100	359	100	103	100

Tablo 5 incelendiğinde SEZ özelliklerinin göstergesi olan davranışların en çok orta düzeydeki okulda gözlemlendiği görülmektedir. Üst ve alt düzey okullarda nispeten SEZ özelliklerinin göstergesi olan davranışlar daha az gözlemlenmiştir. Üst ve orta düzeydeki okullarda SEZ özelliklerinin göstergesi olan davranışların olumsuz halleri düşük oranda (%4 ve %3) iken, alt düzeydeki okulda daha yüksek oranda (%29) olduğu belirlenmiştir.

3.3. Öğrencilerin SEZ Özelliklere Sahip Olma Durumuna İlişkin Öğretmen Görüşleri

Öğretmenlerden, öğrencilerin SEZ özelliklerine sahip olup olmaması konusundaki görüşleri alınmış, saygılı zihin ile ilgili elde edilen bulgular Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6.

Öğretmen Görüşlerine Göre Öğrencilerin Saygılı Zihin Özelliklerine Sahip Olma Durumu (n=23)

Göstergeler	Davranış türleri				Görüş	
	İstendik		İstenmedik		belirtilmeyen	
	f	%	f	%	f	%
Haklı eleştiride bulunma	16	27,6	4	3,8	3	13,6
Güven verme	9	15,5	8	7,7	6	27,3
Affetme, Yansıtıcı düşünme	9	15,5	11	10,6	3	13,6
Farklılıklara saygı duyma	7	12,1	16	15,4	0	0
Saygıyı hak edeni ayırt etme	7	12,1	11	10,6	5	22,7
Gözler üstünde olmadığında saygı gösterme	4	6,9	17	16,3	2	9,1
Diğerlerine saygı	3	5,2	19	18,3	1	4,5
Empati	3	5,2	18	17,3	2	9,1
Toplam	58	100	104	100	22	100

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin en çok sahip olduğu olumlu Saygılı Zihin özelliğinin "haklı eleştirilerde bulunma", öğrencilerin en çok sahip olduğu olumsuz Saygılı Zihin özelliğinin "diğerlerine saygı" ve öğretmenlerin hakkında en az fikre sahip olduğu Saygılı Zihin özelliğinin "güven verme" olduğu görülmektedir. Öğretmen görüşleri incelendiğinde "haklı eleştirilerde bulunma" ölçütüne yönelik olarak öğrencilerin sınıf düzeyi arttıkça, bireyselden çok arkadaş grupları ile birlikleyken, kendileri açısından olumsuz sonuç doğursa bile, birbirlerini korumak için, aile ve okul tarafından bilinçlendirildikleri için daha fazla haksızlıklara karşı çıktıkları görülmektedir. Bazı durumlarda ise kendileri ile ilgili olumsuz durumlar karşısında ya da haksızlığa karşı çıkarken sorumluluklarını yeterince benimsemeden gerçekleştirmektedirler.

Birbirlerine sahip çıktıklarını gördüm ben. Haklı olduğunu düşündükleri tarafın yanında olduklarını gördüm. Kimin haklı olduğunu bilemiyorum. Haklı olduğunu düşündükleri çocuğun yanında yer almışlardır. Mesela asıl hakkını savunması gereken dururken başkaları da ona sahip çıktılar. (10. öğretmen)

Öğretmenlerin görüşleri incelendiğinde; öğrencilerin haksızlığa uğradıklarını düşündükleri pek çok konu olduğunu fakat bazıları şikayet etmeyi tercih ederken, bazılarının da kendi kendilerine çözmeye çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin bilinçlenmesinde ailelerin ve okullardaki rehberlik servislerinin etkisi olduğu gözlenmiştir.

Çocuk hakkını biliyor ama sorumluluklarının farkında değil. Bu da bizi zorluyor. Örneğin okulda bir çocuk bıçakla yakalandı. Müdüre gidildi. Müdüre sen bana bağıramazsın, kızamazsın diyebiliyor. Hakkını biliyor ama bıçak getirmemesi yani sorumluluğunu bilmiyor. İkisi arasındaki dengeyi kuramıyor. (23. öğretmen)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde “diğerlerine saygı” ölçütüne yönelik olarak öğrencilerin saygısızlığı fark etmeden yaptıkları, korktukları takdirde saygı gösterdikleri, yaş arttıkça saygının azaldığı, aileleri tarafından doğru yönlendirilmedikleri için saygı sınırını farkında olmadan aşabildikleri ve yol verme, yer verme, davranışlarına ve kıyafetine özen gösterme gibi davranışları görememe gibi fikirlere sahip oldukları görülmektedir. “Diğerlerine saygı” ölçütüne ilişkin öğretmen görüşleri ise şöyledir:

En çok uğraştığımız şey biri konuşurken diğerinin dinleyebilmesi. (10. öğretmen)

Öğretmenlerden, öğrencilerin SEZ özelliklerine sahip olup olmaması konusundaki görüşleri alınmış, etik zihin ile ilgili elde edilen bulgular Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7.

Öğretmen Görüşlerine Göre Öğrencilerin Etik Zihin Özelliklerine Sahip Olma Durumu (n=23)

Göstergeler	Davranış türleri				Görüş	
	İstendik		İstenmedik		belirtilmeyen	
	f	%	f	%	f	%
Dürüst olma / Açıklık	13	18,1	9	27,3	1	10
Toplum için çalışma	11	15,3	9	27,3	3	30
Sorumluluklarını yerine getirme	16	22,2	6	18,2	1	10
Diğerlerini uyarma	15	20,8	5	15,2	3	30
Diğerlerine yardım	17	23,6	4	12,1	2	20
Toplam	72	100	33	100	10	100

Tablo 7 incelendiğinde öğretmenlere göre öğrencilerin en çok sahip olduğu olumlu Etik Zihin özelliği “diğerlerine yardım”, öğrencilerin en çok sahip olduğu olumsuz Etik Zihin özelliği “dürüst olma” ve “toplum için çalışma”, öğretmenlerin hakkında en az fikre sahip olduğu Etik Zihin özelliği “toplum için çalışma” ve “diğerlerini uyarma” olduğu görülmektedir. “Diğerlerine yardım etme” ölçütüne ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir:

Derste zayıf olan öğrencilerimiz var. Ödev alırken yalnız kalabilenleri aralarına alıyorlar. Bizim grubumuzdan olsun biz yardım ederiz, diyen öğrencilerimiz var. (4. Öğretmen)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde “dürüst olma/açıklık” özelliğine yönelik olarak öğrencilerin zorlandıkları takdirde dürüst oldukları, toplumda ve ailede yeterince dürüstlüğü rastlayamadıkları gibi görüşler bulunmaktadır. “Dürüst olma/açıklık” ölçütüne ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir:

Biraz zorlamak gerekiyor, çocuğun dürüst olması için biraz zorlamak gerekiyor. Çoğu durumda zorlayarak dürüstlüğü elde ediyorsunuz. Öyle gözlemliyorum. Niye konuşuyorsun? Konuşmuyorum. Ama biraz önce. Ama bir şey söyledin. Peki o konuşma değil mi? Peki neden sorduğumda hemen yalan? Bilmiyorum. (4. Öğretmen)

Dürüst değilim demeyelim ama bazı gerçekleri saklıyorlar. Tam açıklık yok orda. Özellikle iki kişi arasında anlaşmazlık çıktığı zaman herkes kendine yontuyor. (12. Öğretmen)

Öğretmen görüşleri incelendiğinde öğrencilerin bireysel olarak çabalamadığı, aileleri yüzünden bencil bireyler haline dönüştüğü, ergen benmerkezciliği nedeniyle “toplum için çalışma” özelliğine yeterince sahip olamadıklarını belirtmişlerdir. “Toplum için çalışma” ölçütüne ilişkin öğretmen görüşlerinden bazıları şöyledir:

(Toplum için çalışma) genelde lafta kalan özelliklerden biri. (2. Öğretmen)

Bu yaştaki çocuklar biraz daha benmerkezci oldukları için toplumu çok düşünmüyorlar. Hatta yanındakileri bile düşünmüyorlar. Öncelik onlar için kendileriymiş gibi davranıyorlar. Ergenlikten dolayı her şey kendi etraflarındaymış gibi düşünüyorlar. (14. Öğretmen)

3.4. Öğrencilerin Kendilerinin ve Toplumun SEZ Özelliklerine Sahip Olma Durumu ile Sahip Olunması Gereken Duruma İlişkin Öğrenci Görüşleri

Öğrencilerin ve toplumun SEZ özelliklerine sahip olma durumu ile sahip olunması gereken duruma ilişkin öğrenci görüşlerini belirlemek amacıyla üst, orta ve alt düzeyde başarıya sahip okullardan gönüllü 30 öğrenci ile görüşme yapılmıştır. Öğrencilerden SEZ özelliklerine ilişkin görüşleri puanlama beş üzerinden yapmaları istenerek alınmış, saygılı zihin ile ilgili elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8.

Öğrenci Görüşlerine Göre Öğrencilerin ve Toplumun Saygılı Zihin Özelliklerine Sahip Olma Durumu ile Sahip Olunması Gereken Durum (n=30)

Saygılı zihin ölçütleri	Okul düzeyi											
	Öğrencilerin Sahip Olma Durumu				Toplumun Sahip Olması Gereken Durum				Toplumun Mevcut Durumu			
	Üst \bar{X}	Orta \bar{X}	Alt \bar{X}	Toplam \bar{X}	Üst \bar{X}	Orta \bar{X}	Alt \bar{X}	Toplam \bar{X}	Üst \bar{X}	Orta \bar{X}	Alt \bar{X}	Toplam \bar{X}
Farklılıklara saygı duyma	3,9	4,0	4,1	4,0	4,6	4,7	4,2	4,5	2,2	2,0	2,2	2,1
Diğerlerine saygı	4,1	4,1	4,2	4,1	4,7	5,0	4,4	4,7	2,4	2,4	2,3	2,3
Saygıyı hak edeni ayırt etme	3,5	4,1	4,1	3,9	4,0	4,6	4,4	4,3	2,7	2,9	2,4	2,6
Haklı eleştiride bulunma	4,0	3,8	4,0	3,9	4,8	4,9	4,4	4,7	3,3	3,0	3,1	3,1
Gözler üstünde olmadığında saygı gösterme	3,4	4,0	3,7	3,7	4,0	4,6	4,2	4,3	2,0	2,6	2,0	2,2
Güven verme	4,6	4,4	4,7	4,6	4,9	4,7	4,9	4,8	1,7	2,2	3,1	2,3
Affetme, Yansıtıcı düşünme	3,5	4,3	3,7	3,8	3,4	4,6	4,0	4,0	3,2	3,2	3,3	3,2
Empati	4,3	3,9	4,3	4,1	4,5	4,7	4,7	4,6	3,0	2,6	2,7	2,7
Toplam	4,0	3,8	4,0	3,9	4,8	4,9	4,4	4,7	3,3	3,0	3,1	3,1

Tablo 8 incelendiğinde tüm başarı düzeyindeki okulların öğrencilerinin kendilerine en yüksek puanı verdikleri Saygılı Zihin özelliğinin “güven verme/güvenilir olma” ($\bar{X}=4,6/\text{çok iyi düzeyde}$) olduğu; kendilerine en düşük puanı verdikleri Saygılı Zihin özelliğinin “gözler üstünde olduğunda saygılı olma” ($\bar{X}=3,7/\text{iyi düzeyde}$) olduğu görülmektedir. Tüm başarı düzeyindeki okulların öğrencilerinin Toplumda Sahip Olunması Gereken Duruma yönelik olarak en yüksek puanı verdikleri Saygılı Zihin özelliğinin “güven verme/güvenilir olma” ($\bar{X}=4,8/\text{çok iyi düzeyde}$); en düşük puanı verdikleri özelliğin de “affetme, yansıtıcı düşünme” ($\bar{X}=4/\text{iyi düzeyde}$) olduğu belirlenmiştir. Öğrenci görüşlerine göre toplumun en fazla sahip olduğu Saygılı Zihin özelliği “affetme, yansıtıcı düşünme” ($\bar{X}=3,2/\text{orta düzeyde}$); toplumumuzda en fazla eksikliği hissedilen Saygılı Zihin özelliği ise “farklılıklara saygı duyma”dır ($\bar{X}=2,1/\text{düşük düzeyde}$). Öğrencilerden SEZ özelliklerine ilişkin görüşleri beş üzerinden puanlama yapmaları istenerek alınmış, etik zihin ile ilgili elde edilen bulgular Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9.

Öğrenci Görüşlerine Göre Öğrencilerin ve Toplumun Etik Zihin Özelliklerine Sahip Olma Durumu ile Sahip Olunması Gereken Durum (n=30)

Etik zihin ölçütleri	Okul düzeyi											
	Öğrencilerin Sahip Olma Durumu				Toplumun Sahip Olması Gereken Durum				Toplumun Mevcut Durumu			
	Üst \bar{X}	Orta \bar{X}	Alt \bar{X}	Toplam \bar{X}	Üst \bar{X}	Orta \bar{X}	Alt \bar{X}	Toplam \bar{X}	Üst \bar{X}	Orta \bar{X}	Alt \bar{X}	Toplam \bar{X}
Dürüst olma / Açıklık	3,9	4	4,1	4	4,7	4,4	4,8	4,6	2	1,8	3,1	2,3
Toplum için çalışma	3,5	4,2	4,2	3,9	4,1	4,8	4,3	4,4	2,0	2,9	3,4	2,7
Sorumluluklarını yerine getirme	3,5	2,9	4,1	3,5	4,6	4,9	4,5	4,7	2,7	3,1	3,6	3,1
Diğerlerini uyarma	3,3	3,3	4,4	3,6	4,3	4,9	4,6	4,5	2,9	2,0	2,6	2,5
Diğerlerine yardım	4,3	3,7	4,8	4,4	4,4	4,5	4,8	4,5	3,4	2,3	3,5	3,2
Toplam	3,5	4,2	4,2	3,9	4,1	4,8	4,3	4,4	2,0	2,9	3,4	2,7

Tablo 9 incelendiğinde tüm başarı düzeyindeki okulların öğrencilerinin kendilerine en yüksek puanı verdikleri Etik Zihin özelliğinin “diğerlerine yardım” ($\bar{X}=4,4/\text{çok iyi düzeyde}$) olduğu; kendilerine en düşük puanı verdikleri Etik Zihin “sorumluluklarını yerine getirme” ($\bar{X}=3,5/\text{iyi düzeyde}$) olduğu görülmektedir. Tüm başarı düzeyindeki okulların öğrencilerinin Toplumda Sahip Olunması Gereken Duruma yönelik olarak en yüksek puanı verdikleri Etik Zihin özelliğinin “sorumluluklarını yerine getirme” ($\bar{X}=4,7/\text{çok iyi düzeyde}$); en düşük puanı verdikleri özelliğin de “toplum için çalışma” ($\bar{X}=4,4/\text{çok iyi düzeyde}$) olduğu belirlenmiştir. Öğrenci görüşlerine göre toplumun en fazla sahip olduğu Etik Zihin özelliği “diğerlerine yardım” ($\bar{X}=3,2/\text{orta düzeyde}$); toplumumuzda en fazla eksikliği hissedilen Etik Zihin özelliği ise “dürüst olma/açıklık”tır ($\bar{X}=2,3/\text{düşük düzeyde}$).

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında Saygılı Zihin ölçütlerinden “farklılıklara saygı duyma” ve “empati” ve Etik zihin ölçütlerinden “toplum için çalışma” ve “sorumluluklarını yerine getirme” ölçütleri diğer ölçütlere göre daha fazla yer almaktadır. Saygılı Zihin ölçütlerinden “gözler üstünde olmadığına saygı gösterme” ve “affetme/yanstıcı düşünme” ve Etik zihin ölçütlerinden “dürüst olma/açıklık” ölçütleri diğer ölçütlere göre programın tüm öğelerinde daha az yer almaktadır. Doğanay (2008) sosyal bilgiler öğretiminin değer temelli olduğunda etkili olduğunu ve her etkinlikte ilgili değerlerin nasıl kazandırılacağına vurgulanması gerektiğini dile getirmiştir. MEB (2019a) tarafından hazırlanan Değerler Eğitimi Yönergesinde “Farklılıklara saygı, Empati ve Saygı” ile ilgili özelliklere doğrudan yer verilmektedir. Bu çalışmada olduğu gibi Saygılı Zihin ölçütlerinden “gözler üstünde olmadığına saygı gösterme” ve “affetme/yanstıcı düşünme” ve Etik Zihin ölçütlerinden “dürüst olma/açıklık” ile ilgili özelliklere doğrudan yer verilmediği görülmektedir. Programda daha fazla yer verilen ölçütlerin Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren eğitim sistemimizde ön planda olduğunu söylemek mümkündür. Atatürk 1921 Maarif Kongresi açılış konuşmasında farklılıklara saygı, toplum için çalışma ve sorumluluklarını yerine getirmeyi, “başkalarının düşüncelerine saygı besleme ve memlekete yararlı vatandaşlar olma” ifadelerini kullanarak dile getirmiştir (Akyüz, 1987). Milli Eğitim Temel Kanunu’nda ise insan haklarına saygılı, topluma karşı sorumluluk duyan ve verimli kişiler yetiştirmek Türk Milli Eğitimi’nin temel amaçları arasında sıralanmıştır (MEB, 2019b).

Yılmaz’ın (2012) çalışmasında ise Fen ve Teknoloji kitaplarında yer alan etkinlik örnekleri beş zihin alanı bağlamında incelenmiş; en az SEZ alanının geliştirilmesine yönelik etkinlikler olduğu belirlenmiştir. Good Work Projesi, iş dünyasına giren, birçok genç yetişkinin diğerlerinin önüne geçmek için bazı etik tavizler gerektirdiğini düşündüğünü ortaya koymuştur (Fischman ve Solomon, 2004). Smith’e, (2008) göre çevrim içi öğrenme, uygulama toplulukları ve çok oyunculu çevrimiçi rol yapma oyunları arasındaki bağlantılar saygılı zihni kazandırmaya hizmet edebilir. SEZ özelliklerinin kazandırılması ve bireylerin yaşam boyu içselleştirmiş olarak davranışa dönüştürebilmesi için öncelikle öğretim programlarında bu özelliklere yer verilmesi büyük önem taşımaktadır. Bir başka deyişle öğretim programlarında yer verilmeyen bir özelliğe öğrencilerin ve toplumun sahip olmasını beklemenin anlamlı olmayacağı söylenebilir.

Eğitim durumu gözlemlerinde Saygılı Zihin özelliklerinden en fazla “farklılıklara saygı” ve “diğerlerine saygı” ölçütlerinin göstergesi olan olumlu davranışların kazandırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Etik Zihin özelliklerinden ise en fazla “sorumluluklarını yerine getirme” ve “diğerlerini uyarma” ölçütlerinin göstergesi olan olumlu davranışların kazandırılmaya çalışıldığı gözlenmiştir. Can Aran ve Demirel (2013) öğretmenlerin çoğunluğunun, sosyal bilgiler dersinde öğrencileri sorumluluk sahibi olmaya yönelten etkinlikler düzenlediklerini belirlemişlerdir. Balcı (2008) tarafından yapılan “Sosyal Bilgiler öğretiminde değerler eğitimi” uygulamasında ise, öğrencilerin değerler eğitimi çalışmasında haklarını, sorumluluklarını ve özgürlüklerini yaşamlarına uygulayabilecek düzeye erişmeye başladıkları belirlenmiştir. Benzer şekilde Gömleksiz ve Cüro. (2011) Sosyal Bilgiler dersi öğretim programının öğrencilerde saygıyı geliştirmede etkili olduğu sonucu elde etmişlerdir. Öğrencilere model olmanın değerlerin kazandırılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşan çalışmalara da (Aktepe ve Yel, 2009; Beldağ, 2012; Başçı, 2012) rastlanmaktadır.

Eğitim durumu gözlemleri incelendiğinde SEZ özelliklerinin göstergesi olan davranışların en çok orta düzeydeki okulda gözlemlendiği görülmektedir. İstenmedik davranışlar açısından incelendiğinde nadiren gerçekleştiği ve bunun da alt başarı düzeyinde olduğu görülmüştür. Farklı okul düzeylerinde aynı sürelerde gözlem yapılmış olmasına karşın, okul düzeyleri arasındaki farklılık dikkat çekicidir. Üst düzey okulda öğretmenin SEZ özelliklerini kazandırma çabasının orta düzeydeki okula göre nispeten düşük olmasının nedeni, öğrencilerin SEZ özelliklerine daha fazla sahip olmaları olarak düşünülebilir. Alt düzey okulda öğretmenin SEZ özelliklerini kazandırma çabasının orta ve üst düzeydeki okula göre nispeten düşük ve bu davranışların olumsuz hallerinin öğrenilmesine neden olabilecek davranışlarının oldukça yüksek olmasının nedeni olarak, öğretmenin SEZ özelliklerine daha az sahip olan alt düzey okuldaki öğrencilerin değişebileceğine dair inancının düşük olması düşünülebilir. Benzer şekilde orta düzey okulda öğretmenin bu özellikleri kazandırma çabasının alt ve üst düzeydeki okula göre nispeten yüksek olmasının nedeni olarak, öğrencilerin SEZ özellikleri kazanabileceğine dair inancının yüksek olması düşünülebilir.

Öğretmen görüşlerine göre öğrencilerin en çok sahip olduğu Saygılı zihin özelliğinin “haklı eleştirilerde bulunma” ve bu özelliklerin olumsuz hallerinden en çok sahip olduğu özelliğin “diğerlerine saygı” olduğu görülmektedir. Öğretmenlere göre öğrencilerin en çok sahip olduğu Etik zihin özelliğinin “diğerlerine yardım” ve bu özelliklerin olumsuz hallerinden en çok sahip olduğu özelliğin “dürüst olma/açıklık ve toplum için çalışma” olduğu görülmektedir. Benzer şekilde Başçı’nın (2012) yaptığı çalışmada öğretmenler, öğrencilere kazandırılması gereken en önemli değerler arasında saygı ve sorumluluk, çalışkanlık, dayanışma gibi değerler olduğunu belirtmişlerdir. Thornberg ve Oğuz (2013) öğretmen görüşlerine dayalı olarak yaptıkları çalışmada diğerlerine saygı gösterme, hoşgörülü olma, diğerlerine yardım, diğerlerine adil ve dürüst davranma, empati gibi davranışların öğrencilere kazandırılması gereken en önemli davranışlar arasında yer aldığı sonucuna varmışlardır. Tepecik (2008) ise çalışmasında öğretmenlerin, öğretiminde en çok zorlandıkları değer sorumluluk değeri olduğunu tespit etmiştir. Beldağ (2012) “hak arama” değerini kazanmada öğrencilerin öğretmenlerini model aldıkları sonucuna ulaşmıştır.

Öğrenci görüşlerine göre öğrenciler SEZ özelliklerinin tamamına çok iyi ve iyi düzeylerde sahiptirler. Aynı şekilde öğrenci görüşlerine göre toplum, SEZ özelliklerinin tamamına çok iyi ve iyi düzeylerde sahip olmalıdır. Fakat öğrenciler toplumun SEZ özelliklerine orta ve düşük düzeyde sahip olduğu görüşündedir. Öğrencilerin kendilerini SEZ özelliklerine sahip olma açısından yeterli görüyor ve bu özelliklere toplumun sahip olması gerektiğine yüksek düzeyde katılıyor olmasına rağmen toplumun bu

özelliklere yeterince sahip olmadığını düşünmesinin, toplumda olumsuz örneklerle karşılaşmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Buna göre bireylerin soyut, bağımsız düşünme becerisi kazanmaya başladıkları ve yetişkinlere benzer hale geldikleri ortaokul ve lise döneminde (Gardner, 2006; Senemoğlu 2018), SEZ özelliklerinin ve benzeri duyuşsal özelliklerin kazandırılması oldukça önemlidir. Yiğittir (2009) ve Çengelci (2010) yaptıkları çalışmada kazandırılmaya çalışılan değerlerle; medya, aile ve toplumun etkilerinden kaynaklanan olumsuz yaşantıların birbiriyle uyuşmaması nedeniyle öğrencilerle sorun yaşadıklarını belirtmiştir. Benzer sonuçlara ulaşan Başcı (2012) ve Atbaşı (2007) değerlerin kazandırılmasında yaşanan problemlerin başında ailelerden kaynaklı sorunların olduğunu, bazı durumlarda ailede öğrenilen davranışlar ile okullarda öğretilen davranışların çeliştiğini belirtmiştir. Öğrenci görüşlerinin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı çalışmalarda da bulunmaktadır. Görmez (2019) sosyal bilgiler dersini almış ortaokul öğrencilerinin farklılıklara saygı konusundaki görüşlerini aldığı çalışmada öğrencilerin farklı düşüncelere karşı hoşgörüyü yaklaştıkları; empati kurabildikleri; insanlara saygılı olmayı önemli buldukları gibi sonuçlara ulaşmıştır. Kaygısız (2019) yaptığı çalışmada dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörüyü; yardımlaşma, saygı duyma, görmezden gelme, birine iyi davranma ve affetme olarak tanımladığı; öğrencilerin kendilerine kasıtlı olarak yapılan olumsuz davranışları hoş göremeyeceklerini, kasıtlı olarak yapılmayan olumsuz davranışları ise hoş görebileceklerini sonucuna ulaşmıştır.

Kısaca sonuçları özetlemek gerekirse Saygılı zihin açısından; farklılıklara saygı özelliği sosyal bilgiler öğretim programlarında ve eğitim durumları gözlemlerinde en fazla yer alan özelliktir. Öğretmenler öğrencilerin en fazla haklı eleştirilerde bulunma özelliğine sahip olduğunu düşünürken, öğrenciler tüm saygılı zihin özelliklerine sahip olduklarını dile getirmişlerdir. Gözler üstünde olmadığında saygı gösterme özelliği sosyal bilgiler öğretim programlarında ve eğitim durumları gözlemlerinde en az yer alan özelliktir. Öğretmenler öğrencilerin en az diğerlerine saygı gösterme özelliğine sahip olduğunu düşünürken, öğrenciler toplumun bu özelliklere yeterince sahip olmadığını dile getirmişlerdir.

Etik zihin açısından; toplum için çalışma özelliği sosyal bilgiler öğretim programlarında ve sorumluluklarını yerine getirme de eğitim durumları gözlemlerinde en fazla yer alan özelliktir. Öğretmenler öğrencilerin en fazla diğerlerine yardım özelliğine sahip olduğunu düşünürken, öğrenciler tüm etik zihin özelliklerine sahip olduklarını dile getirmişlerdir. Dürüst olma ve açıklık özelliği sosyal bilgiler öğretim programlarında ve diğerlerine yardım özelliği eğitim durumları gözlemlerinde en az yer alan özelliktir. Öğretmenler öğrencilerin en az Dürüst olma/açıklık ve toplum için çalışma özelliğine sahip olduğunu düşünürken, öğrenciler toplumun bu özelliklere yeterince sahip olmadığını dile getirmişlerdir.

Sosyal bilgiler öğretim programlarında daha az yer bulan “gözler üstünde olmadığında saygı gösterme”; “affetme/yansıtıcı düşünme”, “dürüst olma/açıklık” gibi SEZ alan özelliklerinin hem kazanımlarda hem de öğretme-öğrenme sürecinin bir parçası olarak yer alması önerilebilir. Öğretmenin rol model olma konusunda göstereceği özen öğrencilerimizin saygılı ve etik zihne sahip olmalarına katkı getirecektir. Öğretmenlerin, öğrencilerin “diğerlerine saygı”, “dürüst olma/açıklık ve toplum için çalışma” gibi SEZ alan özelliklerine yeterince sahip olmadığını düşünürken öğrencilerin de kendileri ile ilgili tam tersi bir düşünceye sahip olması ve aynı kavrama farklı anlamlar yüklemelerinin sebepleri araştırılabilir.

Araştırmada elde edilen sonuçlar güncel Sosyal Bilgiler öğretim programları ile karşılaştırılabilir. Güncel öğretim programlarında benzer çalışmalar yapılabilir. Eğitim durumlarında SEZ özelliklerinin olumlu ve olumsuz hallerini öğretmenlerin kullanma sebepleri bir çalışmada derinlemesine incelenebilir. Öğrencilerin saygı ve etik zihin alanlarına sahip olması konusunda öğrenci ve öğretmenler farklı görüşlere sahiptir. Bu nedenle bu farklılığın ortaya çıkarılması üzerine çalışmalar yapılabilir. Öğretim programları düzenlenirken SEZ özelliklerine dengeli bir ölçüde yer verilebilir ya da öğretim programlarında yer alma sıklıkları düzenlenebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmanın bir kısmı birinci yazarın, ikinci yazarın danışmanlığında hazırladığı “Saygılı ve etik zihin özellikleri açısından Sosyal Bilgiler dersi öğretim programları ve öğrenci düzeylerinin incelenmesi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Bu çalışma, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonunun 03.03.2011 tarih ve 433-691 sayılı kararı ile etik açıdan uygun bulunmuştur.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Ö.Ö ve N.S. birlikte sunulan fikri geliştirerek çalışmayı tasarlamışlardır. Ö.Ö. kuramsal altyapı ile veri toplama sürecine, verilerin çözümlenmesine, yöntem, tartışma ve sonuç bölümüne katkı sunmuştur. N.S alt problemlerin, yöntemin son şeklinin verilmesinde, verilerin çözümlenmesine, tartışma ve sonuç bölümüne katkı sunmuştur. İki yazar da sonuçları tartışarak makalenin son haline getirilmesinde katkıda bulunmuştur.

Çıkar Beyanı

Araştırmada, yazarların kendi içinde ve diğer kişi/kurum/kuruluşlarla herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

5. KAYNAKÇA

- Aktepe, V. ve Yel, S. (2009). İlköğretim öğretmenlerinin değer yargılarının betimlenmesi: Kırşehir ili örneği. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(3), 607-622.
- Akyüz, Y. (1987). Atatürk'ün Türk eğitim tarihindeki yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4 (10).
- Alacapınar, F. G. (2018). Öğretmen adaylarının bir öğretmende bulunması gereken mesleki etik değerler konusundaki görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi (KEFAD)*. 19(1), 467-479.
- Aşan, E. (2012). *İlköğretim vatandaşlık ve demokrasi eğitimi dersi 8. sınıf ders kitabı*. Ankara: Ekoyay.
- Atbaşı, C. (2007). *İlköğretim ikinci kademe altıncı ve yedinci sınıfta sosyal bilgiler dersinin öğretimi ve öğretiminde yaşanan güçlükler*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk üniversitesi, Konya.
- Ay, E. (2015). *Sosyal bilgilerde değerler eğitimi*. C. Dönmez ve K. Yazıcı (Ed.). Sosyal bilgiler öğretimi içinde (s. 233-262). Ankara: Pegem Akademi.
- Aydın, İ. (2016). *Akademik etik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Balcı, A. (2016). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntem teknik ve ilkeler* (12. Baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Balcı, N. (2008). *İlköğretim 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde değer eğitiminin etkililiği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara üniversitesi, İstanbul.
- Başcı, Z. (2012). *Beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde değer eğitiminin öğretmen görüşlerine göre incelenmesi (Erzurum örneği)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk üniversitesi, Erzurum.
- Beldağ, A. (2012). *İlköğretim yedinci sınıf sosyal bilgiler dersindeki değerlerin kazanılma düzeyinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (Erzurum ili örneği)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk üniversitesi, Erzurum.
- Can Aran, Ö. ve Demirel, Ö. (2013). Dördüncü ve beşinci sınıf öğretmenlerinin sosyal bilgiler dersinde değerler eğitimi uygulamalarına ilişkin görüşleri. *Electronic Journal of Social Sciences*, 12(46).
- Çalışkan, H., ve Biter, M. (2019). Sosyal bilgiler derslerinde eğitsel oyunlarla değerler eğitimi: Bir eylem araştırması. *Journal of Interdisciplinary Education: Theory and Practice*, 1(1), 1-28.
- Çengelci, T. (2010). *İlköğretim beşinci sınıf sosyal bilgiler dersinde değerler eğitiminin gerçekleştirilmesine ilişkin bir durum çalışması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Anadolu üniversitesi, Eskişehir.
- Çoban, O. ve Akşit, İ. (2018). "2005 ve 2017 Sosyal Bilgiler Öğretim Programlarının Öğrenme Alanı, Kazanım, Kavram, Değer ve Beceri Boyutları Açısından Karşılaştırılması". *Journal of History Culture and Art Research*, 7(1), 479-505.
- Demir, F. B. ve Oğuz Haçat, S. (2018). "Sosyal Bilim Disiplinlerine Göre 2005 ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programındaki Kazanımların Değerlendirilmesi". *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi (IJONASS)*, 2(2), 27-56.
- Doğanay, A. (2008). "Çağdaş sosyal bilgiler anlayışı ışığında yeni sosyal bilgiler programının değerlendirilmesi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2), 77-96.
- Doğanay, A. (2015). "Değerler eğitimi". C. Öztürk (Ed.). Sosyal bilgiler öğretimi: Demokratik vatandaşlık eğitimi içinde (s. 225-256). Ankara: Pegem Akademi.
- Ertürk, S. (2013). *Eğitimde "program" geliştirme*. Ankara: Edge Akademi.
- Fischman, W. ve Solomon, B. (2004). Making good: How young people cope with moral dilemmas at work. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gardner, H. (2006). *Five minds for the future*. Boston: Harvard Business School Press.
- GoodCharacter. (2015). How to treat others with respect. https://www.goodcharacter.com/middle_school/respecting-others/ adresinden erişildi.

Gömleksiz, M. N. ve Cüro, E. (2011). Sosyal bilgiler dersi öğretim programında yer alan değerlere ilişkin öğrenci tutumlarının değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 95-134.

Görmez, E. (2019). Sosyal bilgiler dersini almış ortaokul öğrencilerinin farklılıklara saygı konusundaki görüşleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(5), 2077-2088.

Gürkaynak, İ., Gözütok, D., Akipek, S., Bağlı, T., Erhürman, T., ve Özdemir Uluç, F. (1998). *Yurttaş olmak için*. İstanbul: Umud Vakfı.

Kaygısız, İ. (2019). İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin hoşgörü algılarının resimler aracılığıyla incelenmesi. *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi*, 2(2), 75-92.

Kıral, E. (2018). "Kayıp giden bir değer: Saygı". *Çağdaş Yönetim Bilimleri Dergisi*. 5(1), 4-10.

Landis, J., & Koch, G. (1977). The measurement of observer agreement for categorical data. *Biometrics*, 33(1), 159-174.

MEB. (2018). Sosyal bilgiler dersi öğretim programı. Erişim adresi: <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=354> (Erişim Tarihi: 15.12.2019).

MEB. (2019a). Değerler eğitimi yönergesi.

http://mebk12.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/34/39/749197/dosyalar/2015_02/09093609_degerleregitimi.pdf adresinden erişildi.

MEB. (2019b). *Milli Eğitim Temel Kanunu*. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.1739.pdf> adresinden erişildi.

Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Örnek Büken, N. ve Büken, E. (2002). "Nedir şu tıp etiği dedikleri". *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*. 11(1), 17-20.

Özçelik, D. A. (2013). *Okullarda ölçme ve değerlendirme öğretmen el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Özçelik, D. A. (2016). *Ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık

Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (S. Çelik- F.Ö. Karataş, çev.). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Senemoğlu, N. (2018). *Gelişim öğrenme ve öğretim: Kuramdan uygulamaya*. (25. baskı) Ankara: Anı Yayıncılık.

Sever, I., ve Gürdoğan Bayır, Ö. (2020). Examining the relationship between empathy, helpfulness, respect and fairness: A path analysis. *Cukurova University Faculty Of Education Journal*, 49(1).

Smith, A. (2008). "Cultivating the respectful mind with games and simulation". *In 2nd European Conference on Game Based Learning* (pp. 413-422).

Sözen, E. ve Ada, S. (2018). "2005 ve 2018 4. Sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programlarının (SBDÖP) karşılaştırılması". *Anadolu Eğitim Liderliği ve Öğretim Dergisi*. 6 (1), 53-71.

Tay, B. (2017). "2005 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ile 2017 Sosyal Bilgiler Dersi Taslak Öğretim Programının Karşılaştırılması", *International Journal Of Eurasia Social (IJOESS) Sciences*, Vol: 8, Issue: 27, pp. (461-487).

TDK (2018). Güncel Türkçe Sözlük. http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts adresinden erişildi.

TDK. (1975). Felsefe Terimleri Sözlüğü.

http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5bb1f847b5ccb8.52696448 adresinden erişildi.

Tepecik, B. (2008). *Sosyal bilgiler dersinde sorumluluk değerinin kazandırılmasına ilişkin öğretmen görüşleri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu üniversitesi, Eskişehir.

Thornberg, R. ve Oğuz, E. (2013). Teachers' views on values education: A qualitative study in Sweden and Turkey. *International Journal of Educational Research*, 59, 49-56.

Turgut, M. F. ve Baykul Y. (2019). *Eğitimde ölçme ve değerlendirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Ünal, O. (2020). Eğitim temalı Türk filmlerinde yer alan değerlerin incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 18(39), 107-136.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, Ü. (2012). *İlköğretim Fen ve Teknoloji Dersi ders, çalışma ve kılavuz kitaplarının beş zihin modeli açısından değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz üniversitesi, Antalya.

Yığıttir, S. (2009). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi 4. ve 5. sınıf değerlerinin kazanılma düzeyi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

6. EXTENDED ABSTRACT

This study aims at identifying which characteristics of a respectful and ethical mind Social Studies Curriculum includes to what extent as well as putting forth at which level the students have the characteristics of REM. It is important to describe the current situation as to the efforts to ensure students to gain the characteristics of REM and the level of success in this effort, to provide some suggestions for the development of REM characteristics, and then, to act on these suggestions in order to ensure the improvement of individuals' and societies' welfare and that the concept of virtue finds its value in society. This study is a descriptive research that makes use of qualitative research methods such as document analysis, observation, and interview.

The participants that constitute the study group were selected on the basis of maximum variation, which is one of the purposeful sampling methods. Three secondary schools, which have a high, medium, and low level of academic success respectively, were included in the study group considering the permission given by the Ministry of National Education, the support provided by the school managements, convenience of the conditions at schools, teachers' willingness to offer cooperation and the permission to do in-class observations. The necessary ethical permissions were received in advance as there were some participant secondary school students that were not of full legal age, and the study required observing schools, teachers, and students. 15 of the participant students were male and 15 of them were female, whereas 17 of the participant teachers were female and 6 of them were male.

A document analysis form was developed by the researchers to identify the characteristics of a respectful and ethical mind included in the Social Studies curriculum. Also, a semi-structured observation form was developed in order to identify the REM characteristics that teachers try to help their students gain during seventh grade Social Studies lessons. Social Studies teachers were interviewed in order to identify the views as to students' having REM characteristics. The interviews were conducted by taking the advantage of semi-structured interview forms. Moreover, seventh grade students were interviewed in order to identify their views as to their and the society's status of having REM characteristics and which characteristics the society should have.

The method of document analysis was used in order to gather information about the issues that cannot be observed directly in the analysis of the data provided by the Social Studies curriculum. The categories that are the basis of the document analysis are the criteria of the discipline of REM determined by the researchers, whereas the themes are the sub-criteria of REM. The Social Studies curriculum was examined in order to specify the frequency of REM characteristics included in the document analysis appearing in the learning outcomes of 4, 5, 6. and 7. grade Social Studies curriculum, and percentages were calculated separately for each class level. The status of observing REM characteristics in educational experiences was digitized by means of marking positive or negative boxes for each behavior on the form. Moreover, the anecdotes recorded during the observations of educational experiences were examined, and the striking statements about the development of REM characteristics were quoted directly. The method of content analysis was conducted to examine the views of the teachers. The views of the teachers were stated holistically after calculating frequency and percent values for each class level and for each criterion, which also made it possible to make comparisons. Similarly, frequency and percent values were calculated for the views of teachers as to students' having REM characteristics. Students' views were gathered by giving a point ranging from 1 to 5 related to REM characteristics. Arithmetic means were calculated in accordance with the success level of schools and students' gender, and comparisons were carried out with mean points.

The study results are as below: The Social Studies curricula include the criteria of "respecting differences" and "empathy," both of which are related to Respectful Mind, and the criteria of "working for the society" and "fulfilling one's responsibilities," both of which are related to Ethical Mind, more than the other criteria. The criteria of "respecting when one is not in the spotlight" and "forgiving/reflective thinking," both of which are criteria of Respectful Mind as well as "being honest/openness," which is a criterion of Ethical Mind are included in all domains of the curricula to a lesser degree than the other criteria. It is seen during the observations of educational experiences that the positive behaviors that are mostly focused for students to gain are the indicators of "respecting differences" and "respecting others," both of which are the criteria of Respectful Mind. On the other hand, when it comes to the characteristics of Ethical Mind, the positive behaviors that are mostly focused for the students to gain are about "fulfilling one's responsibilities" and "warning others." According to the views of teachers, the Respectful Mind characteristic that is most frequently possessed by the students is "justified criticism" while the characteristic whose negative case is most frequently seen among students is "respecting others." According to the participant teachers, the Ethical Mind characteristic that is most frequently possessed by students is "helping others" while the characteristic whose negative case is most frequently seen among students is "being honest/openness and working for the society." The students think that they have all the REM characteristics at a high level. Likewise, according to the views of students, the society should have all the REM

characteristics at a high level. However, the students think that the society has the REM characteristics at a medium and low level. Although the participant students think that they have the REM characteristics at a good level and they strongly agree that the society should have these characteristics, they believe that the society does not have these characteristics at a sufficient level, which can be said to result from the fact that they come across bad examples in society.

It can be suggested that the REM characteristics such as “respecting when one is not in the spotlight,” “forgiving/reflective thinking,” “being honest/openness,” all of which find place in Social Studies curricula at a lesser degree, should be included in the learning outcomes as a part of teaching-learning process. Teachers’ focus on being a role model with diligence and care will contribute to students’ having a respectful and ethical mind. Further studies can be carried out on the reasons why the teachers think that students lack the REM characteristics such as “respecting others,” “being honest/open and working for the society,” whereas the students think the other way around about themselves and attribute different meanings to the same concept.